

Jan German
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
jan.german@doctoral.uj.edu.pl

LATYNIZMY CZASOWNIKOWE W STAROPOLSZCZYŹNIE

Słowa kluczowe: etymologia, zapożyczenia, czasowniki, kontakt językowy, staropolszczyzna, łacina
Keywords: etymology, loanwords, verbs, language contact, Old Polish, Latin

W artykule przedstawiam analizę etymologiczną staropolskich czasowników, dla których możliwym źródłem bezpośrednim jest język łaciński: *koronować/korunować*, *obligować się*, *ufundować* oraz *sylabizować*. Zostały one wyekscerpowane z grupy wszystkich odnotowanych w SStP czasowników jako jedyne przypuszczalne bezpośrednio latynizmy czasownikowe. Obiektem mojego zainteresowania nie są kalki czasowników łacińskich ani zapożyczenia semantyczne. Nie będą również omawiane wyrazy zapożyczone drogą pośrednią. Moim celem jest ustalenie, czy wymienione wyrazy rzeczywiście można uznać za bezpośrednie latynizmy, oraz przedstawienie przyczyn, dla których ich liczba jest stosunkowo niewielka w porównaniu z pożyczkami rzeczownikowymi.

Artykuł ma następującą strukturę: 1. – przegląd wybranych opracowań dotyczących typologii zapożyczeń czasownikowych; 2. – uwagi o kontakcie językowym staropolszczyzny i łaciny oraz krótkie przedstawienie stanu badań na temat latynizmów czasownikowych; 3. – analiza etymologiczna wymienionych czterech czasowników; 4. – wnioski.

1. We współczesnych studiach nad kontaktem językowym przyjmuje się powszechnie, że każda cecha języka może zostać przeniesiona do innego¹. Nie zmienia to faktu, że niektóre elementy zapożyczane są na wcześniejszym etapie kontaktu językowego i w wyższej frekwencji niż inne. Obserwacja ta skłoniła językoznawców do prób sformułowania skali prezentującej elementy języka w kolejności od tych zapożyczanych najwcześniej i najczęściej (przy wszystkich rodzajach kontaktu językowego) do zapożyczanych najrzadziej (jedynie przy bardzo intensywnym kontakcie). Najbardziej znaną tego typu „borrowing scale” jest skala autorstwa Sarah Thomason i Terrence’a Kaufmana (1988: 74–76). Zdaniem tych badaczy na przykład zapożyczenia leksykalne pojawiają się nawet przy sporadycznym kontakcie językowym, natomiast zapożyczanie fonemów wiąże się z jego znaczną intensyfikacją. Thomason i Kaufman wyróżnili pięć stadiów kontaktu językowego, podając, jakie elementy zapożyczane są w każdym z nich.

Same zapożyczenia leksykalne również można ułożyć na podobnej skali, dzieląc je według różnych kryteriów; na potrzeby niniejszego artykułu istotny jest podział na części mowy. Einar Haugen (1950: 224), analizując słownictwo norweskich i szwedzkich imigrantów w USA na podstawie badań przeprowadzonych w 1 poł. XX w., doszedł do wniosku, że wśród zapożyczeń w ich językach zdecydowaną większość stanowią rzeczowniki, na drugim miejscu znajdują się czasowniki, następnie przymiotniki i w końcu pozostałe części mowy. Wnioski Haugena zostały potwierdzone przez badania na większych grupach języków i pokazują ogólną tendencję: rzeczowniki są zapożyczane częściej niż czasowniki, a te częściej niż pozostałe części mowy, por. np. wnioski Yarona Matrasa dla 27 języków (Matras 2007: 61) czy *Loanword Typology*, projekt obejmujący 41 języków (Tadmor et al. 2010: 226). Wskazywano różne przyczyny tego stanu rzeczy, z których warto tu wymienić zwłaszcza obserwację Uriela Weinreicha, że istotną rolę odgrywają względy semantyczne: kontakt językowy wiąże się zwykle z transferem elementów kultury, wymagających w języku biorcy nowych nazw, zaś elementy te wyrażane są przede wszystkim przez rzeczowniki (Weinreich 1968: 37). Tę przyczynę i wiele innych (m.in. różnice kognitywne między rzeczownikami i czasownikami czy wyższą liczbę rzeczowników w ogóle słownictwa) wymienia Jan Wohlgemuth (2009: 245–264).

Prace opisujące temat zapożyczeń w sposób ogólny i obejmujące różne języki są liczne i nie sposób wymienić tu wszystkich². Znacznie mniej prac dotyczy fenomenu zapożyczeń czasownikowych. Zwykle badacze koncentrują się na zapożyczeniach czasownikowych w konkretnym języku, natomiast rzadziej starają się wyciągać ogólniejsze wnioski na podstawie badań nad wieloma językami; warto tu wymie-

1 „[...] as far as the strictly linguistic possibilities go any linguistic feature can be transferred from any language to any other language” (Thomason, Kaufman 1988: 14).

2 Zob. np. obszerne bibliografie prac Thomason i Kaufmana (1988: 369–389) czy Matrasa (2007: 323–349).

nić pracę Wohlgemutha, który omawia również wcześniejszą literaturę przedmiotu (Wohlgemuth 2009: 17–22).

2. Średniowiecze jest okresem intensywnego kontaktu polszczyzny i łaciny, objawiającego się wzajemnym wpływem tych języków, na co zwracano uwagę w opracowaniach dotyczących historii języka polskiego (zob. np. Urbańczyk 1953: 211; Klemensiewicz 1961: 69–71), a także w pracach poświęconych łacinie średniowiecznej w Polsce (np. Weyssenhoff-Brożkova 1991; Rzepiela 2020). Dla problematyki mojego artykułu szczególnie istotne jest, że kontakt ten zaowocował pojawieniem się licznych latynizmów leksykalnych w staropolszczyźnie. Ich dokładną liczbę trudno oszacować, ponieważ wiele wyrazów staropolskich będących, być może, latynizmami nigdy nie zostało opracowanych pod kątem ich etymologii (dostępne opracowania nie mają charakteru całościowego i ograniczają się np. tylko do terminologii religijnej, zob. Klich 1927), a także ze względu na dodatkową trudność odróżnienia pożyczek bezpośrednich (latynizmów *sensu stricto*) od pożyczek pośrednich, będących w rzeczywistości bohemizmami bądź germanizmami³.

W literaturze poświęconej zapożyczeniom łacińskim w staropolszczyźnie nie znalazłem żadnej pracy dotyczącej latynizmów czasownikowych; wiąże się to niewątpliwie z małą liczbą takich przypadków wobec bardzo licznej grupy pożyczek rzeczownikowych. Znamienny jest fakt, że Danuta Moszyńska w pracy zatytułowanej *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie* (Moszyńska 1975) nie uwzględnia w ogóle czasowników, a czytając uwagi wstępne (ibid.: 5–11), można odnieść wrażenie, że termin „zapożyczenia greckie i łacińskie” autorka rozumie wyłącznie jako „rzeczownikowe zapożyczenia greckie i łacińskie”, tak jakby tylko takie występowały w staropolszczyźnie. Właściwie jedynym dostępnym opracowaniem na temat omawianych przeze mnie wyrazów są hasła w polskich słownikach etymologicznych. Nieco inaczej prezentuje się stan badań nad latynizmami czasownikowymi poświadczonymi w materiale XVI-wiecznym, którym w literaturze przedmiotu poświęcono trochę więcej uwagi (zob. np. Janowska 2018). Wiąże się to niewątpliwie ze znacznym wzrostem liczby poświadczeń tego typu pożyczek w XVI w., co wynika zapewne z większej obszerności źródeł XVI-wiecznych w stosunku do polskich tekstów średniowiecznych i intensyfikacji wpływów łacińskich w tym okresie.

3. Analizowane w tej części leksemy (*koronować/korunować, obligować się, ufundować, sylabizować*) zostały wyekscerpowane ze SStp; przy ekscerpcji wykluczyłem wszystkie te czasowniki, dla których można przekonująco wykazać, że ich bezpo-

3 Więcej uwag na temat konieczności odróżniania pożyczek bezpośrednich od pośrednich i klasyfikowania zapożyczeń na podstawie źródła bezpośredniego przedstawiłem na łamach „Ling-Variów” (German 2022).

średnim źródłem był język inny niż łacina, oraz czasowniki utworzone na gruncie polskim na bazie obcej⁴. Dla ustalenia, czy w danym przypadku należy przyjąć pożyczkę łacińską, uznałem za kluczowe trzy punkty:

- (1) zidentyfikowanie w łacinie średniowiecznej możliwego etymonu, odpowiedniego fonetycznie i semantycznie;
- (2) wykluczenie możliwości, że czasownik został utworzony na gruncie staropolskim na bazie łacińskiej;
- (3) wykluczenie możliwości, że bezpośrednim źródłem zapożyczenia był język inny niż łacina.

Dopiero zastosowanie wszystkich trzech kryteriów może dać wysoki poziom pewności, że rzeczywiście mamy do czynienia z latynizmem. W przypadku wątpliwości dodatkowych argumentów może dostarczyć dystrybucja wyrazów w tekstach staropolskich i konteksty. Analizowany materiał przedstawiam w kolejności od leksemów mających najwięcej poświadczeń w SStp do hapaksów, podając ich znaczenia za SStp.

koronować, korunować ‘kłaść na głowę koronę (wieniec) jako znak władzy, uznania, chwały, wieńczyć, zdobić, diadema vel coronam capiti alicuius imponere’ (SStp III: 348)

Spśród omawianych przeze mnie czasowników wyraz ten ma w SStp zdecydowanie najwięcej poświadczeń, z których najwcześniejsze pochodzą z *Psalterza floriańskiego* (circa 1400). Jest to również źródło zawierające jedyne poświadczenie wariantu *korunować*: <Gensze corunvge czebe> (*Fl* 102, 4, łac. *qui coronat te*). W tym samym źródle dwukrotnie występuje wariant z -o-: <Gospodne, iaco szczi-tem dobrej wolej twoiey coronowal ies nas> (*Fl* 5, 15, łac. *coronasti nos*); podobnie *Fl* 8, 6. SStp podaje jeszcze poświadczenia z wydania polskich glos do kazań łacińskich z poł. XV w. (*SKJ V* 275), *Modlitw Wacława*, *Psalterza puławskiego*, pieśni o męce Jezusa z końca XV w. (*SKJ I* 145), *Modlitewnika Nawojki* i *Rozmyślenia przemyskiego*; wszystkie te źródła odnotowują formy wariantu *koronować*. Jeżeli w SStp podano źródłowy cytat łaciński lub wyraz glosowany, jest to zawsze forma łacińskiego czasownika *coronare*. Należące do tej samej rodziny derywaty *koronowanie*, *ukoronować* i *ukoronować się* oraz *ukoronowanie* występują tylko w wariancie z -o-. Rzeczownik *koronowanie* ma poświadczenie wcześniejsze od czasownika w poznańskiej rocie sądowej z 1389: <Jaco Thomisław virambil gay Jaroslaoui sza *crolewo coronowana> (*Pozn* nr 59).

4 Czasowniki powstałe na gruncie polskim na bazie obcej omawia – na równi z zapożyczeniami *sensu stricto* – w swoim artykule Aleksandra Janowska (2018), co wynika z przyjętych przez nią innych celów i metod. Zwraca przy tym słusznie uwagę, że „z wielu powodów rozróżnienie tych dwóch grup w historii jest znacznie utrudnione i niepewne” (ibid.: 528), czego dowodzi przedstawiona niżej analiza czasownika *koronować/korunować*.

Możliwym źródłem zapożyczenia *koronować* jest łaciński czasownik *coronare* 'id.' (MLLM; Du Cange – tylko pass. *coronari*; SŁP), klas. *corōnāre* (L&S). Jego fonetyka dobrze objaśnia polską postać *koronować* (przy zapożyczeniu doszłoby tylko do przeniesienia łacińskiego czasownika z koniugacji I, inf. na *-are*, do grupy staropolskich czasowników zakończonych w inf. na *-ować*), natomiast wyprowadzanie z niego wariantu *korunować* nie jest możliwe.

Oba warianty czasownika staropolskiego można bez przeszkód fonetycznych wyprowadzać z czes. *koronovati* ~ *korunovati* 'koronować' (GbSlov). Kwerenda w korpusie tekstów staroczeskich (STB) wskazuje jednak, że frekwencja form od postaci z *-u-* w tekstach jest znacznie wyższa (korpus wyszukuje ich 470) niż z *-o-* (46). Jeżeli rzeczywiście źródłem obu wariantów polskich byłby język czeski, można byłoby się spodziewać analogicznej proporcji pomiędzy staropolskimi wariantami z *-u-* oraz *-o-*⁵, tymczasem wobec dominacji poświadczeń *koronować* stosunek ten jest odwrotny. Najbardziej optymalnym rozwiązaniem wydaje się zatem wyprowadzanie wariantu z *-o-* z łaciny, zaś wariantu z *-u-* z czeskiego, którego jedyne staropolskie poświadczenie – przytoczone wyżej – pochodzi z psalmu 102 *Psałterza floriańskiego*, czyli z części opartej przede wszystkim na *Psałterzu wittenberskim* (Kyas 1977: 57), w którym rzeczywiście pojawia się postać <korunuge> (GbSlov). Można jeszcze przypuścić, że wyraz zapożyczono z łaciny jako *koronować*, a następnie doszło do jego bohemizacji fonetycznej pod wpływem staroczeskiego *korunovati*⁶.

Do dyskusji nad etymologią *koronować* ~ *korunować* należy koniecznie włączyć problem pochodzenia stpol. *korona* ~ *koruna*. Najstarsze poświadczenie wyrazu – w wariantie z *-o-* – pochodzi z *Psałterza floriańskiego*: <Wstawił ies na *głowo iego corono od kamena drogego> (*Fl* 20, 3, łac. *coronam de lapide pretioso*); z kolei wariant z *-u-* występuje w źródłach od 1435 r. (poświadczenie z poznańskiej roty sądowej): <Pan starosta zalował oth krolya, yszebych ya wnosł pyenądze falschowne w gego myasto Poznan, chczancz scaszycz gegyą monetha krolewską y corvny ku scodzye> (Pozn nr 1652). Dystrybucję obu wariantów w zabytkach cytowanych w SStP przedstawia poniższa tabela (znak „+” oznacza, że dany wariant pojawia się w zabytku):

- 5 Recenzent podał tę tezę w wątpliwość, ponieważ wariant rzadszy w języku dawcy może stać się źródłem zapożyczenia, które w języku biorcy będzie wariantem dominującym. Wydaje mi się jednak, że takie sytuacje mają miejsce raczej w przypadku incydentalnego kontaktu językowego, kiedy na wybór spośród wariantów etymonu wpływa przypadek. Wpływ czeski na staropolszczyznę był długotrwały i nie ograniczał się do jednego tekstu, zatem etymon mógł oddziaływać na postać zapożyczenia wielokrotnie – stąd moje przypuszczenie, że proporcje pomiędzy wariantami powinny być w obu językach analogiczne.
- 6 Takie rozwiązanie, zakładające zapożyczenie wyrazu z łaciny, a następnie jego modyfikację fonetyczną w oparciu o wyraz czeski, wydaje się możliwe w związku z dużą popularnością języka czeskiego w średniowiecznej Polsce, zwłaszcza począwszy od XIV w., określaną niekiedy jako „moda”. Przykładem takiego procesu w wyrazie rodzimym może być zmiana *sierce* > *serce*, gdzie w wyniku wpływu wyrazu czeskiego doszło do dyspalatalizacji *s-*, zob. (Rieger, Siatkowski 2001: 542–543).

Tabela 1.

	korona	koruna
<i>Psalterz floriański</i>	+	
<i>Kazania gnieźnieńskie</i>	+	
Wiersz Słoty o zachowaniu się przy stole	+	
Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława (MMAe VIII 459)	+	
Poznańskie rotty sądowe		+
Glosa do kazania łacińskiego z poł. XV w. (SKJ V 266)	+	
Pieśń <i>Mocne boskie tajemności</i> (R XXV 213)		+
<i>Biblia królowej Zofii</i>	+	+
Pieśń <i>Chwała tobie, Gospodzinie</i> (R XIX 110)	+	
Glosy do kazań łacińskich (<i>Serm</i> 307r)	+	
<i>Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i>	+	
<i>Mamotrekt lubiński, Mamotrekt kaliski</i>	+	+
<i>Modlitwy Wacława</i>	+	
Glosa do łac. <i>Regimen sanitatis</i> (PF III 288)		+
Pasyjna modlitwa <i>Panie Jesu Kryste, chwałę Ciebie</i> (R XXV 243)	+	
<i>Psalterz puławski</i>	+	
Pieśń Władysława z Gielniowa (<i>SprTNW</i> V 14)	+	
<i>Modlitewnik Nawojki</i>	+	
<i>Rozmyślanie przemyskie</i>	+	

Możliwe źródła wyrazu staropolskiego to łacińskie *corona* i staroczeskie *kورونا* ~ *koruna*, przy czym fonetycznie możliwe jest:

- (1) wyprowadzanie dominującego w źródłach wariantu z -o- z łaciny, zaś wariantu z -u- z czeskiego;
- (2) wyprowadzanie obu wariantów z czeskiego;
- (3) wyprowadzanie wyrazu z łaciny w postaci *korona* i przyjęcie, że wariant *koruna* jest efektem jego późniejszej fonetycznej bohemizacji.

W większości źródeł staropolskich występuje wariant z -o-, wariant z -u- jest rzadszy, podobnie jak w wypadku pary *koronować* ~ *korunować*; warto zwrócić uwagę, że w *Biblii królowej Zofii* (której zależność językowa od wzorów czeskich nie budzi wątpliwości⁷) lub *Mamotrekcie lubińskim* i *Mamotrekcie kaliskim* (MamLub,

7 Literaturę dotyczącą powstania omawianego zabytku przedstawia Zofia Wanicowa (2006: 729–731), zwracając uwagę na dwa możliwe scenariusze: przekładu dokonano z tekstu łacińskiego (z pomocniczym użyciem tekstu czeskiego) lub z czeskiego tłumaczenia Biblii, do czego skłania się Z. Wanicowa; w obu wypadkach „zależność tłumaczenia *Biblii królowej Zofii* od wzoru czeskiego nie podlega dyskusji” (Wanicowa 2006: 732).

MamKal)⁸ można znaleźć obydwa warianty. Jeśli przyjąć scenariusz (1), zaskakujące wydaje się poświadczenie wariantu z *-u-* w poznańskiej rocie sądowej, gdzie silne wpływy czeskie nie są oczekiwane. Wszystkie trzy przytoczone scenariusze pochodzenia stpol. *korona* ~ *koruna* są możliwe do przyjęcia, etymologia tego rzeczownika nie dostarcza zatem rozstrzygających argumentów do dyskusji o pochodzeniu analizowanego czasownika.

Istnieje jeszcze możliwość, że czasownik *koronować* ~ *korunować* powstał na gruncie staropolskim na bazie zapożyczonej wcześniej z łaciny lub czeskiego podstawy *korona* ~ *koruna*. W takiej sytuacji należałoby go uznać za wyraz rodzimy, a nie latynizm czy bohemizm.

Pochodzenie omawianego czasownika i rzeczownika przedstawiają słowniki etymologiczne. Aleksander Brückner (SEBr: 257) nie wspomina o czasowniku, zaś *koronę* wyprowadza z łaciny; Franciszek Sławski (SESł II: 492–495) uważa *koronować* za latynizm, wariant *korunować* pozostawiając bez komentarza (ale *korunę*, podobnie jak *koronę*, określa jako pożyczki łacińskie, niezbyt jasno dając do zrozumienia, że łac. *ō* w klasycznym *corōna* może być kontynuowane przez stpol. *u*⁹); Andrzej Bańkowski *koronę* i *koronować* wyprowadza z łaciny, *korunę* z czeskiego (SEBań I: 798); Wiesław Boryś (SEBor: 250) pod hasłem *korona* pisze: „od tego *koronować*”, nie wypowiadając się o *korunować* (rejestruje jedynie jego istnienie); również Witold Mańczak (SEMań: 88) *koronować* wyprowadza od *korony*, którą uważa za latynizm. Poglądy przedstawione w słownikach zaprezentowałem w formie tabeli:

8 „Łacińsko-polskie mamotreky *L*, *K* opierają się na czeskim wzorze, który należał do obszerniejszego typu, ale został znacznie skrócony: polski autor wybrał tylko jedną trzecią czeskich głos, które spolszczył” (MamKal, MamLub: VI). Wariant *korona* cytowany jest (za obydwojma *Mamotrektami*) np. na s. 26, 66, 105; w odpowiednim miejscu w mamotrekcie czeskim pojawia się konsekwentnie wariant *koruna*.

9 W staropolskich latynizmach bezpośrednich łacińskie opozycje iloczynowe nie były oddawane przez opozycję barwy samogłosek; Sławski prawdopodobnie przypuszcza pośrednictwo jakiejś formy romańskiej, w której klasyczne łacińskie *-ō-* byłoby kontynuowane przez *-u-*, powołując się przy tym na artykuł Mattea Bartolego o słowiańskich kontynuacjach samogłosek romańskich (Bartoli 1908: 45). Bartoli rzeczywiście dopuszcza możliwość wyprowadzania czes. *koruna* z formy romańskiej, ale nie wypowiada się w ogóle na temat wariantu staropolskiego z *-u-*, który w moim przekonaniu i tak jest bohemizmem – bez względu na dokładne pochodzenie jego czeskiego etymonu.

Tabela 2.

	korona	koronować	koruna	korunować
SEBr	z łac.	brak inf.	brak inf.	brak inf.
SEŚl	z łac.	z łac.	z łac.	brak inf.
SEBań	z łac.	z łac.	z czes.	brak inf.
SEBor	z łac.	od <i>korona</i>	brak inf.	brak inf.
SEMań	z łac.	od <i>korona</i>	brak inf.	brak inf.

Podsumowując rozważania o pochodzeniu staropolskiego czasownika, można uznać za możliwe następujące scenariusze:

- (1) wariant *koronować* jest pożyczką łac. *coronare*, zaś wariant *korunować* wywodzi się z czes. *korunovati* (lub powstał w wyniku fonetycznej bohemizacji *koronować* pod wpływem czes. *korunovati*);
- (2) czasownik staropolski w jednym lub obu wariantach został utworzony na gruncie polskim od zapożyczonej wcześniej podstawy *korona* ~ *koruna*;
- (3) czasownik staropolski w obu wariantach wywodzi się ze staroczeskiego *koronovati* ~ *korunovati*.

Wariant (3) wobec przedstawionej analizy źródeł wydaje się najmniej prawdopodobny; takiej możliwości nie biorą też pod uwagę polskie słowniki etymologiczne.

obligować się ‘zobowiązać się, obligari, obstringi’ (SStp V: 349)

W SStp przytoczono dwa poświadczenia wyrazu, obydwa z polskiego listu z końca XV w., pochodzącego od dwóch rajców rymanowskich (zob. OżSStp: *SlArch I* příl. 23). Wyraz został zapisany dwa razy w formie czasu przeszłego <szyą... oblygoval>; we fragmencie mowa o człowieku, który zobowiązał się zapłacić komuś sumę czterech złotych w określonym terminie: <Then czlovyek..., kthory my szyą oblygoval poth tem prawem V<aszej> M<iłości>, ysz my myal zaplaczycz na szvyathy Szymon cztery szlothe..., thv my szya nye vszpravyethlyvyl, gdzye szyą przeth Vaszą Myloszcz oblygoval, ysz my myal zaplaczycz na szvyathy Szymon>.

Prawdopodobnym źródłem polskiego wyrazu jest łaciński czasownik *obligare* ‘zobowiązać’ (SŁP; Du Cange, klas. *obligāre* – L&S). SŁP przytacza konteksty, w których wyraz ten jest używany w stronie biernej (*obligatur, obligatus est*) lub z użyciem zaimka zwrotnego (*obligavit se*) w znaczeniu ‘zobowiązać się do czegoś’ (III.A.1 s.v. *obligo*), co odpowiada formie czasownika staropolskiego w stronie zwrotnej. Użycie takie było zapewne typowe dla czasownika polskiego, co potwierdzają cytaty ze SPXVI, gdzie proporcja poświadczeń w stronie zwrotnej do poświadczeń w stronie czynnej wynosi 12:5.

Czasownik polski wykazuje pełną zgodność fonetyczną z łac. *obligare*. Został zaadaptowany przez przeniesienie łacińskiego czasownika z koniugacji I, inf. na

-are, do grupy staropolskich czasowników zakończonych w inf. na -ować (nastąpiła też zmiana strony czynnej na zwrotną, co wynika z kontekstu użycia czasownika). W innych potencjalnych językach dawcach (w staroczeskim i dialektach niemieckich) nie udało mi się znaleźć wyrazu, który mógłby stanowić etymon dla omawianego czasownika, zaś w staropolszczyźnie brak możliwej lub przypuszczalnej podstawy, od której wyraz mógłby ewentualnie zostać utworzony na gruncie rodzimym. Spośród autorów polskich słowników etymologicznych wyraz opisuje tylko Bańkowski (SEBań II: 343), opowiadając się za jego łacińskim pochodzeniem. W tej sytuacji przyjmuję, że stpol. *obligować się* jest latynizmem.

ufundować ‘osadzić, utwierdzić, constituere, confirmare’ (SStp IX: 334)

W SStp odnotowano jedno poświadczenie tego czasownika, z *Modlitw Wacława*: <A oną nawisszi stworzil, ktory na wodach vfundował oną>; jest to fragment psalmu 23, werset 2, gdzie mowa o stworzeniu ziemi przez Boga; w tekście łacińskim odpowiednikiem stpol. *ufundował* jest forma ind. perf. act. *fundavit*. Zastosowanie przez tłumacza formy prefigowanej spowodowane jest koniecznością oddania kategorii perfectum, co w polszczyźnie wiąże się z derywacją prefiksálną i towarzyszącą jej zmianą aspektu. O ile zatem forma nieprefigowana **fundować* nie ma w staropolszczyźnie poświadczeń, o tyle jej istnienie jest w pełni uprawdopodobnione przez poświadczenie derywatu z prefiksem. W *Psalterzu floriańskim* i *Psalterzu puławskim* użyto dla przekładu tego fragmentu form czasownika *założyć*, odpowiednio <załoszil iest> i <załozil>.

Źródłem zapożyczenia był najprawdopodobniej łaciński czasownik *fundare* ‘założyć, ustanawiać’ (MLLM; Du Cange; SŁP), za czym przemawia pełna zgodność fonetyczna wyrazu polskiego z etymonem. Zmiany adaptacyjne polegają jedynie na dodaniu prefiksu *u-* i przeniesieniu łacińskiego czasownika z koniugacji I, inf. na -are, do grupy staropolskich czasowników zakończonych w inf. na -ować. W źródłach SStp brak możliwej podstawy, od której wyraz mógł zostać derywowany na gruncie rodzimym (jedyne powiązany wyraz staropolski to latynizm *fundament*, *fudamient* ‘podstawa budowli, podwalina, fundamentum, basis’; z oczywistych względów nie można go uznać za podstawę słowotwórczą *ufundować*). W staroczeskim nie znalazłem możliwego etymonu, ale ewentualnego źródła można by się doszukiwać w średnio-wysoko-niemieckim czasowniku *funden* ‘zakładać’ (< łac. *fundare*, zob. Lexer); nie ma tu przeszkód fonetycznych ani semantycznych. Kontekst poświadczenia w tłumaczeniu psalmu skłania jednak do wyprowadzania raczej ze źródła łacińskiego niż niemieckiego. Zapożyczenie łacińskie jest tu zatem wysoce prawdopodobne; przyjmuje je również Bańkowski (SEBań I: 392).

sylibizować ‘czytać, łącząc głoski w sylaby, nie całymi wyrazami, verba syllabatim legere’ (SStp VIII: 517)

Wyraz ma w SStp jedno poświadczenie (ca 1500, *Erz* 104). Jest to glosa <sylybyzovacz> wpisana do *Wokabularza lubińskiego*¹⁰: <Sillabicare id est sillabas coniungere buchstaben *sylybyzovacz*>. Polski bezokolicznik *sylibizować* odpowiada tu zatem łacińskiemu infinitiwowi *sillabicare*.

Wyraz łaciński występował w średniowieczu w dwóch wariantach: *syllabicare* i *syllabizare*¹¹ (oba notuje Du Cange; MLLM zawiera tylko wariant drugi). Ten ostatni jest zapewne pierwotny, ze względu na zgodność z fonetyką greckiego συλλαβίζειν (LSJ, GLRB), od którego się wywodzi. Wyraz polski ma to samo znaczenie co czasowniki grecki i łaciński. Nie ulega wątpliwości, że stpol. *sylibizować* należy wyprowadzać z łac. *syllabizare* – występuje pełna zgodność fonetyczna obu wyrazów, a jedyna zmiana polega na przeniesieniu łacińskiego czasownika z koniugacji I, inf. na -are, do grupy staropolskich czasowników zakończonych w inf. na -ować. Ewentualne przypuszczenie, że wyraz mógł powstać na gruncie polskim od (niepoświadczanego w SStp, ale pojawiającego się w polszczyźnie XVI w., zob. SPXVI) wyrazu **syłaba*, musi zostać odrzucone, gdyż spodziewany efekt derywacji miałby zapewne postać **syłabować*. W słownictwie innych potencjalnych języków dawców nie sposób znaleźć możliwego etymonu – staroczeskie *sylibikovati* ‘id.’ (ESSČ) i staro-wysoko-niemieckie *sillaben* ‘id.’ (Lexer) muszą zostać wykluczone z przyczyn fonetycznych. Przyjmując zatem, że stpol. *sylibizować* jest zapożyczeniem łacińskim.

4. Przedstawiona analiza pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- (1) materiał zanotowany w SStp zawiera bardzo niewiele bezpośrednich zapożyczeń czasownikowych z języka łacińskiego; szczegółowa analiza etymologiczna pozwala oszacować ich liczbę na trzy lub cztery (w związku z wątpliwościami co do źródła dla *koronować/korunować*, które mogło być zapożyczone z czeskiego lub utworzone na gruncie polskim na bazie rzeczownika *korona/koruna*);
- (2) wszystkie omówione czasowniki należały do łacińskiej koniugacji pierwszej (inf. na -are) i wszystkie zostały zaadaptowane przez włączenie ich do grupy staropolskich czasowników zakończonych w inf. na -ować;
- (3) nie nastąpiły żadne istotne zmiany związane z adaptacją fonetyczną omawianych czasowników (z wyjątkiem formy *korunować*, którą należy zapewne wiązać z wpływem czeskim);
- (4) niewielka liczba zapożyczeń czasownikowych w pełni odpowiada przedstawionym w rozdziale 2. wnioskom z badań nad różnymi językami, zgodnie z którymi liczba zapożyczeń czasownikowych jest mniejsza od liczby zapożyczonych rzeczowników;

10 Szczegółowy opis tego zabytku znajduje się w bazie *Rozariusze z polskimi glosami* (*Rozariusze*); w SStp wydrukowano ze skrótem *Erz* 104.

11 W pisowni sylaby nagłosowej tego czasownika występowało wahanie -i- : -y-, typowe dla grafii łaciny średniowiecznej; fonetycznie warianty te nie różniły się.

- (5) przyczyną tych różnic ilościowych między staropolskimi rzeczownikami i czasownikami zapożyczonymi z łaciny może być fakt, na który zwrócił uwagę U. Weinreich (1968: 37): kontakt językowy wiąże się z kontaktem kulturowym, który wymaga nazywania nowych obiektów, a te zwykle są określane przez rzeczowniki, a nie czasowniki. Tak było właśnie w przypadku kontaktu staropolszczyzny z łaciną, silnie związanego z przeniesieniem na grunt polski nowych obiektów i pojęć z dziedzin takich jak życie duchowe czy życie społeczne oraz koniecznością ich nazwania.

Literatura

- BARTOLI M., 1908, *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche*, [w:] *Jagič-Festschrift. Zbornik U Slavu Vatroslava Jagića*, Berlin, s. 30–60.
- DU CANGE: Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort 1883–1887, [on-line]: <http://ducange.enc.sorbonne.fr/> (dostęp: 15 V 2023).
- ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny*, [on-line:] <http://vokabular.ujc.cas.cz> (dostęp: 15 V 2023).
- GBSLOV: J. Gebauer, *Slovník staročeský*, t. I–II, Praha 1900–1913/1970, [on-line:] <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (dostęp: 15 V 2023).
- GERMAN J., 2022, *Czy (i jak) warto jeszcze badać staropolskie latynizmy i greczyzmy?*, „Ling-Varia” nr 1 (33), s. 307–317, <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.33.18>.
- GLRB: E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York 1900.
- HAUGEN E., 1950, *The Analysis of Linguistic Borrowing*, „Language” Vol. 26, No. 2, s. 210–231, <https://doi.org/10.2307/410058>.
- JANOWSKA A., 2018, *Właściwości derywacyjne pożyczek czasownikowych w XVI wieku*, „Jazykovedný Časopis” nr 3, s. 527–535, <https://doi.org/10.2478/jazcas-2019-0029>.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1961, *Historia języka polskiego*, t. 1, Warszawa.
- KLICH E., 1927, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań.
- KYAS V., 1977, *Recepcja najstarszego psalterza czeskiego w Polsce*, „Roczniki Humanistyczne” XXV, z. 4, s. 55–62.
- L&S: Ch.T. Lewis, Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879, [on-line:] <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059> (dostęp: 15 V 2023).
- LEXER: M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Leipzig 1872–1878, [on-line:] <https://www.woerterbuchnetz.de/Lexer> (dostęp: 15 V 2023).
- LSJ: H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon*, Oxford 1843, [on-line:] <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?la=greek> (dostęp: 15 V 2023).
- MAMLUB, MAMKAL: *Mamotrektys staropolskie*, oprac. W. Żurowska-Górecka, V. Kyas, cz. I–III, Wrocław 1977–1980.
- MATRAS Y., 2007, *The Borrowability of Structural Categories*, [w:] Y. Matras, J. Sakel (red.), *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*, Berlin, s. 31–73, <https://doi.org/10.1515/9783110199192.31>.
- MLLM: J.F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976.

- MOSZYŃSKA D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław.
- OŻSSTP: W. Twardzik (red.), *Opis źródeł Słownika staropolskiego*, Kraków 2005.
- RIEGER J., SIATKOWSKI J., 2001, *Kontakty polszczyzny z językami słowiańskimi*, [w:] Bartmiński J. (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 2, Lublin, s. 541–554.
- ROZARIUSZE: E. Deptuchowa (red.), *Rozariusze z polskimi głosami*. Internetowa baza danych, [on-line:] <https://rozariusze.ijp.pan.pl> (dostęp: 15 V 2023).
- RZEPIELA M., 2020, *Interaction among Borrowing, Inflection and Word Formation in Polish Medieval Latin*, [w:] P. ten Hacken, R. Panocová (red.), *The Interaction of Borrowing and Word Formation*, Edinburgh, s. 259–278, <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474448208.003.0013>.
- SEBAŃ: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
- SEBOR: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEBR: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- SEMAŃ: W. Mańczak, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków 2017.
- SESŁ: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.
- SŁP: *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce*, [on-line:] <https://lexicon.scriptoriores.pl> (dostęp: 15 V 2023).
- SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–IV, red. komitet redakcyjny, t. V–XVII, red. M.R. Mayenowa, t. XVIII–XXXIV, red. F. Peplowski, t. XXXV–XXXVI, red. K. Mrowcewicz, P. Potoniec, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2012.
- SSTP: S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. I–XI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1953–2002.
- STB: Staročeská textová banka 1.1.22.1, [on-line:] https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form (dostęp: 15 V 2023).
- TADMOR U., HASPELMATH M., TAYLOR B., 2010, *Borrowability and the Notion of Basic Vocabulary*, „Diachronica” 27 (2), s. 226–246, <https://doi.org/10.1075/dia.27.2.04tad>.
- THOMASON S.G., KAUFMAN T., 1988, *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley, <https://doi.org/10.1525/9780520912793>.
- URBAŃCZYK S., 1953, *Głos w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego*, „Pamiętnik Literacki” XLIV, s. 196–215.
- WANICOWA Z., 2006, *O zależności języka Biblii królowej Zofii od wzoru czeskiego*, [w:] J. Urban (red.), *Studia historyczne ofiarowane Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70. rocznicę urodzin*, Kraków, s. 727–759.
- WEINREICH U., 1968, *Languages in Contact. Findings and Problems*, The Hague – Paris – New York.
- WEYSSENHOFF-BROŻKOWA K., 1991, *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków.
- WOHLGEMUTH J., 2009, *A Typology of Verbal Borrowings*, Berlin – New York, <https://doi.org/10.1515/9783110219340>.

Verbal Borrowings from Latin in Old Polish

Abstract

The paper focuses on direct verbal borrowings from Latin into Old Polish. It attempts to determine the exact number of these borrowings and to describe the possible reasons for it being rather small in comparison with nominal borrowings. In the initial parts, some introductory remarks are made on verbal borrowings in general and Polish–Latin language contact in Middle Ages. The main part of the paper discusses the etymology of four Old Polish verbs: *koronować* ~ *korunować*, *obligować się*, *ufundować* and *sylibizować*. The final part contains general remarks and conclusions.